

מוח ונפש בתלמוד תורה

מוקדש לזכר ידידי הגאון המופלא ירא האלוקים רבי יהודה לנדי זצ"ל אשר הקדיש את חייו להכרת הריאליה של תקופת התנ"ך וחז"ל מבחינה גיאוגרפית, טופוגרפית, וארכיאולוגית, דרכם פענח תעלומות והאיר מחדש מילים, משפטים, פסוקים ומעשיות בספרי המקרא וספרות חז"ל. זכה ר' יהודה וספריו: ויהי בימי האימפריה הפרסית, אלה דברי ירמיהו, שלש ארצות לשביעית, ערכה של ארץ ישראל, ושיעוריו ב'קול הלשון', התקבלו בבית המדרש ופתחו בפני הלומדים אפיקים מחודשים בלימוד התורה.

- תלמוד תורה באומתנו
- טבע הלימוד אצל פילוסופי יוון
- יגעת ומצאת
- המוח כאיבר חושב, גישה חדשה
- ממשק מוח-נפש
- המחשות לממשק מוח-נפש
- דביקות בה' בלימוד התורה
- המוח הבריסקאי
- תורת ארץ ישראל
- היכול נוכל לה?

תלמוד תורה באומתנו

חכמינו בכרו את 'תלמוד' תורה מקיום מצוותיה, ומשחרב בית המקדש וגלינו מארצנו וחסרנו כהנים בעבודתם, לוויים בדוכנם, ישראל במעמדם, אין באפשרותנו להיטהר, ולא היה בידינו לקיים מצוות התלויות בארץ, אין לנו שיור אלא תלמודה של תורה ונשלמה פרים שפתינו. נמנו רבותינו וגמרו שתלמוד גדול ממעשה ומי שתורתו אומנתו אינו מפסיק מלימודה אפילו לתפילה. 'תלמוד תורה' במובנה המקראי עניינה רכישת ידיעת מצוותיה והקניית ההרגל ללכת בדרכיה. במובנה המעשי וכפי שנצטוונו בתושבע"פ היא כוללת: קריאה, שינון והבנה של תורה, נביאים, כתובים, וכלל התורה שבע"פ שהם ספרי ההלכה והאגדה של כלל חכמי ישראל לדורותיהם. לימוד התורה הוא ערך עצמאי ללא התניה לתוצאתה שהיא הידיעה ואפילו מי שלמד כל התורה כולה חייב בתלמוד תורה¹. החיוב ללמוד תורה הוא על כל איש מישראל ומשעה שיודע לדבר אביו מלמדו תורה והוא חייב במצווה זו עד יום מותו. אומתנו, עם הספר, קיימה ומקימת ותקיים מצווה זו בהידור רב. אין לך יהודי עם לחלוחית של יהדות שאין לו סדר לימוד קבוע, מורגל בספרי התלמוד ומפרשיהם ומיומן להשתמש בספרי ההלכה.

טבע הלימוד אצל פילוסופי יוון

בדיאלוג של אפלטון בשם 'מנון', מצטט אפלטון את סוקרטס שטוען שמה שאנו קוראים לו 'לימוד', אינו אלא 'היזכרות'. סוקרטס מראה ל'מנון' איך הוא מלמד לאדם פשוט פתרון לבעיה גיאומטרית,

¹ דעה יוצאת מהכלל היא של הרמב"ם, ראה ת"ת פ"א ה"י.

אשר מקודם לא ידע האיש את פתרונו, וטוען, שנדרש הסבר איך הפך האיש מאינו יודע, ליודע. אין זה - אומר סוקרטס, אלא שהידעיות שוכנות בתוך האדם, הנפש היא בת אלמוות ומצויות בה כל האמיתות, והם הופכות לידיעות כשמעירים אותן בשאלות וברמזים. סוקרטס הבחין בין ידיעה שמקורה באחד החושים, שמתחרשת במיידית ולכן נתפסת כתוצאה ישירה של החוש. כמו, עין רואה ואוזן שומעת, שמיד עם הגעת הקלט הוא מתורגם לנפש כראיית החפץ וכשמיעת הקולות, לבין ידיעה של מושג מופשט, שהמעבר מאי-ידיעה לידיעה אינה מיידית ואינה נקשרת בתודעה למקור כלשהו ולכן חיפש את מקורה. גם הפילוסופיים האריסטוטליים וביניהם הרמב"ם חיפשו את המקור לידיעות המופשטות, אך הם מצאו אותה לא בנפש פנימה, אלא במקור חיצוני והרחיקו לכת עד שיצרו מושג חדש "שכל הפועל" שהוא לדעתם המכלול של כל השכלים והצורות בעולם, והוא פועל בנפש, כצורה הפועלת בחומר, ומטמיע בה את הידיעות המופשטות האמיתיות.

יגעת ומצאת

מה שגורם לנו לבדל את ידיעת מושגים מופשטים, כמו יום, לילה, בני אדם, בעלי חיים, מוסר וצדק, מידיעות המגיעות ישירות מהתחושות, כמו דברים שאנו רואים, קולות שאנו שומעים, הוא כאמור מרווח הזמן בין אי הידיעה, לידיעה. הנפש יכולה להיות במצב של ערפול ותעיה בין כמה דקות, ועד שעות, ימים ואפילו כמה שנים, עד שתגיעה לבהירות וידיעה. מרווח הזמן גורמת לנו לחשוב שהמענה נמצא וקיים אי שם, ועליו רק להתגלות בפנינו אם זה דרך ההיזכרות של אפלטון, או ממקור שהיא 'אם כל הידיעות' האמיתיות, של הפילוסופים האריסטוטליים. גורם נוסף ליחס המועדף שלנו לידיעות המופשטות הוא העובדה שפתרונות לבעיות שמציקות לנו באים פעמים רבות בצורה של "אאורקה", גילוי ומציאה. תחושת המציאה מרמזת לנו שלא אנחנו המצאנו את הפתרון, אנו רק נחשפים אליו. אפלטון קרא את השגת הידיעה 'לידה', הוא כותב: "הידיעות נולדות לנפש" והכוונה שהידיעה קיימת היכן שהוא בלעדינו בצורה גרעינית והיא מתגלית ומתפתחת אצל הנפש. גורם נוסף ליחס המיוחד של הנפש לידיעות המופשטות, הוא העובדה שפתרונות לבעיות מגיעות אלינו לא פעם בחלום הלילה, או במצב תודעה מעורפלת כמו חלום בהקיץ, או בזמן מלמול של תפילה. ההגעה הפתאומית של הפתרון ללא מאמץ מצד הנפש, מבדלת אותה מעולם התחושות והרגשות ומקנה לה מעמד מיוחד וכל אחד מפרש אותה כרצונו. יש אשר ייחסו גילויים של פתרונות שהגיעו אליהם בזמן של תודעה מעורפלת, כבאות ממקור שמימי, מלאכים או מגידים רוחניים, כל אחד לפי אמונתו ונטיית ליבו.

להלן ציטוט מאחד מחכמי התורה²: "חכמינו אומרים במסכת מגילה 'יגעת ומצאת תאמין', וקשה, דהא יגיעה היא ההיפך ממצאה, דלא ראינו מי שייגע למצוא מציאה, מציאה באה בהיסח הדעת. ונראה בזה, דבאמת זהו החידוש בדרכי התורה הקדושה שיגיעה מצורפת למציאה ואם אנו עמלים באיזה קושייה חמורה, באים כמה דרכים, אשר אחר העיון אינם מתקיימים ולבסוף בא במחשבה תירוץ אחר מחוור ומבורר. והנה כל הדרכים הקודמים וגם המחשבות אין להם שום שייכות לתירוץ האחרון, ואם כן למה לא עלה במחשבה תיכף התירוץ האחרון? אלא שזהו זכות, שבשביל שיגענו מקודם להבין, זכינו לגלות הביאור האמיתי, 'גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך'". נשים לב שהדרכים "באים במחשבה" והביאור האמיתי מתגלה לעינינו.

² רבי איסר זלמן מלצר בהקדמה לאבן האזל בשם ה'בית הלוי'.

המוח כאיבר חושב – גישה חדשה

"וכל באי שערי עירי הרואים אותי כותב חידושים ומסביב יאפפוני המון טרדת מעניינים שונים, המה ראו כן תמהו על הדבר שאני מקשיב להשיבם דבר לאשורו ואני כותב על הספר בדיו חידושי תורה. ותהילה לאל מקום יש בראש להניח בו שני עניינים ממינים שונים. **וכאילו נעשה עליית קיר קטנה במוח למשכן מחשבת דברי תורה אשר שם לא תבוא רגל הטרדה.** גם בעיני ייפלא. רק תודות לאלוקי מרום, ואשא כפי ואברכה את ה' אל עליון". (הקדמה לספר 'יפה עיניים' להגאון המופלא ר' אריה ליב ילין)

בולט כאן תבונתו של הרב ילין על קיומה של מערך חשיבה אוטונומית במוח לפתרון בעיות קונספטואליות (הקשורות לתוכן). זוהי אכן התפיסה כיום אצל מדעני מוח, שקיימת הפרדה בין "החשיבה" שהיא פעולה ביוכימית ואלקטרונית המתבצעת בקליפת המוח האנושי לבין התוצר שלה שהיא "הידיעה" שהיא 'מצב' בנפש האדם. מדענים בתחומי המחשב משתדלים ללמוד את אופני הלימדה החישובית המבוצעת במוח ולחקות אותה בבינה מלאכותית. יובהר כי לעניינו של מאמר זה, אשתמש במלה "מוח" לקליפת המוח האנושי 'הקורטקס'. במלה "נפש" אתכוון כמושג כולל למודעות, רצונות, תחושות ורגשות הקשורות לפעילות בגזע המוח, בלי להבדיל ביניהם.

נקדים כמה מילים על תפקיד המוח (מתוך ויקיפדיה): "המוח הוא האיבר הראשי במערכת העצבים, המצוי בגופם של בעלי חיים רב תאיים. תפקידו של המוח הוא לקבל מידע ממערכות החוש, לעבד אותו, ולהשתמש בו על מנת לנהל את הפעילות של מערכות הגוף השונות ואת התנהגותו של בעל החיים". ישנם פעולות מוחיות המתבצעות אוטונומית ללא התערבותו של הנפש ואף ללא ידיעתו, כמו ניהול חום גוף קבוע, שמירה על רמת סוכר בדם, ויסות ייצור חלבונים וניהול המערכת ההורמונאלית ועוד כהנה רבות. ישנם פעולות מוחיות המתבצעות בשיתוף הנפש כדי להשיג את יעדיהם, כמו השגת מזון, שכאשר הגוף נזקק למזון לקיומו מאותה המוח לנפש ונוצר בה תחושה של רעב, כדי להניע אותה לפעול ולדאוג למזון הגוף. כך הוא גם תחושת הפחד והכאב, שמגיע איתות מהמוח לנפש, כאות אזהרה להרחקת הגוף מסכנה האורבת לו ולטפל בעצמו.

באותו דרך פועל המוח בפתרון בעיות בתחומי תוכן. נניח לדוגמה, רגל של כיסא שנשמט ממקומו, הנפש חושקת להמשיך שתחזור לתיקונה כדי להמשיך לשבת עליה וממקדת את המוח לחשוב על פתרון. המוח עושה חישובים איך לחבר את הרגל ולחזקו, חישובים אלו הם ביוכימיים ואלקטרוניים וכאשר המוח מגיע לרעיון ביצועי, הוא שולח איתות לנפש לחוש את ידיעת הפתרון. במילים אחרות, הבישול של הידיעה נעשית במוח, כשם שפירוק המזון נעשית בקיבה, והתוצאה שהיא 'ידיעה', דומה לתוצאת פירוק המזון שהיא תחושת 'שובע'. כשם שתחושות 'שובע' משרתת את האדם כדי שיפסיק לאכול, כך תחושת 'הידיעה' משרתת את האדם כדי שיניע את עצמו ויתקן הכיסא ויוכל להמשיך לשבת עליו.

ההפרדה בין מערכת החשיבה, המתבצעת באיבר החשיבה שהוא המוח, לבין הידיעה ששייכת לעולם התחושות והרגשות, מייתרת את שאלת 'מקור הידיעה'. הידיעות המופשטות של האדם אינם אלא אוסף תחושות ורגשות ביחס לעולם והם באותו מעמד ואותה קטגוריה של תחושות ישירות שיש לנפש מדברים שהיא רואה, שומעת, מריחה וממששת וההבדל ביניהם אינו אלא בכברת הדרך שהם עוברים עד להגעתם לנפש.

ממשק מוח – נפש

אפלטון בדיאלוג 'תאיטוס' באחד משלבי השיחה, מזהה את תפקיד הנפש בהשגת הידיעות ואומר: "הידיעה היא שיפוט של הדברים בהשוואה לדברים אחרים שהנפש יודעת ומכירה". זוהי הבחנה נכונה, כי על אף שהחשיבה מתבצעת במוח, הנפש היא זו שבוחנת את התוצאות ושופטת אותם לטוב ולמוטב. כפי שראינו בתיאור של ר' איסר זלמן, המוח מציע פתרונות, הנפש שופטת אותם, וכאשר היא אינה מרוצה המוח מנסה דרכים אחרות, וחוזר חלילה עד אשר הנפש מרוצה.

כדי להעמיק בדרך העבודה של הממשק מוח-נפש יש להקדים כמה תובנות אליהם הגיעו מדעני מוח. תחילה יש לזכור שעולם המושגים, כמו יום, לילה, אור, חושך, דומם, חי, צומח, ובוודאי מושגים מופשטים כמו, מוסר, צדק ויושר, שייכים לעולמה של הנפש בלבד ואילו במוח אין יותר מחומרים גשמיים הפועלים ביוכימיות ואלקטרוניות. מה שכן, המוח כן עובד עם הגדרות ומושגים, אבל מבחינת המוח מדובר במבנים ביוכימיים או מעגלים חשמליים מובנים או כל צורה חומרית אחרת.

בכדי להסביר את מושג 'ההגדרות' במוח, יש להוסיף תובנה אליה הגיעו מדעני מוח והוא שהמוח עובד מהכלל אל הפרט. לדוגמה: אדם נמצא בשדה ורואה אויב או חית טרף, ובורח לכיוון ביתו, המוח מחשב את הדרך הקצרה, ולשם כך, המוח לא מתחיל מלטה לחשב את גודל הגוף, אורך הרגליים, חוזק השרירים, אומדן שטח, ממוצע של פסיעות, כדי להגיע למענה מדויק. המוח משתמש עם מונחים שהוא הגדיר אותם לפני כן: אדם, שטח, רגל, הליכה, ריצה, כתובת מגורים וכדומה, ועושה חישובים גסים על מנת להגיע לדרך הקצרה והבטוחה ביותר להגעה לחוף מבטחים ואת התוצאה הטובה ביותר הוא משדר לנפש. כאשר האדם רוצה להגיע לרמת דיוק גבוהה יותר, אזי המוח יורד לפרטים דקים יותר והחישובים יהיו מדויקים יותר.

כן יש להקדים שלמערך החישובי של המוח לפתרון בעיות קונספטואליות יש תפקיד ביולוגי לשמירת תקינותו של הגוף והישרדותו במבוכי החיים, כמו חישובים הנדסיים ומתמטיים לבניית בתים, ספינות וגשרים, חישובים של כיוון-זמן-מהירות לבריחה מאויבים וכדומה. השימוש שהנפש עושה לפתרון בעיות תיאורטיות ופילוסופיות, הוא שימוש משנה שבני אדם למדו לנצל את המוח לצרכי מותרות. ואיך הם עושים את זה? המוח מצידו לא יודע להבחין בין מצוקת קיום כמו בריחה מחיית טרף, לבין מצוקה אינטלקטואלית לפתרון חידה או לנתח תוצאות של משחק כדורגל. מבחינת המוח, ככל והנפש משדרת מצוקה, הוא נחלץ להביא פתרון חישובי להרגעת הנפש.

כמו כן יש להקדים, שהמוח מצד עצמו בוחן תמיד את סביבתו, מנסה לנבא את צרכי הגוף והנפש, מנתח את הממצאים ובונה מהם דרכים לצרכי האדם ולרווחתו, ללא הפניה ספציפית מצד הנפש. אומרים שאסירים שסביבתם מוגבלת מפתחים יכולות הבחנה ברזולוציות מאוד גבוהות על סביבתם ומזהים דרכם דרכי מילוט יצירתיים, וזהו כי בהעדר מגוון רחב של אינפורמציה, המוח מרוכז באינפורמציה שהוא מקבל, מפרק אותה ומנתח אותה עוד ועוד ומכין את הנפש לעשות בהם שימוש. כאשר הנפש משוחררת ונמצאת בהרפיה, היא חווה את הפעילות הספונטנית של המוח שהם מצבים מורכבים שונים שאינם תואמים את המציאות הריאלית ואנו קוראים למצב זה "דמיון". וכאשר הנפש רצינית ורוצה לדעת פתרון ריאלי ומציאותי לבעיה, היא מכוונת את המוח להתעלם מגירויים אחרים, וממקדת אותו להגעה לפתרון ריאלי ומעשי ואנו קוראים למצב זה "חשיבה" ושימוש "בשכל".

ממשק מוח-נפש הוא הליך מרתק שבני אדם למדנו לנצל את המוח ולעשות בו שימוש מדהים לצרכיהם והגיעו דרכו להישגים מרשימים, במדע, בפסיכולוגיה, באומנות ובתחומי מותרות אחרים.

המחשות לממשק מוח-נפש

להלן המחשה אקטואלית לממשק מוח-נפש להגעה לפתרון מקסימלי לצורך הישרדות. אדם נמצא בביתו במרכז הארץ ושומע אזעקה המתריע מטיל של האויב שנכנס לאזור: הליך חישוב הראשוני עובד בערך כך: רוב הסיכויים שהטיל ממגיע מהחמאס שבדרום, לכן חישוב מהיר מביא תגובה ראשונה: ריצה לכיוון צפון הבית להפחית את הסיכוי לנפילה ישירה עליו. הנפש לא רגועה כי עדיין תתכן פגיעה מרסיסים ונפילות משניות של חפצים, חישוב מהיר, מביא את הנפש לחישוב אחר מקום שיותר מוגן מרסיסים ונפילות, ומוביל את הנפש לשם. עדיין הנפש חשה חשופה, וחישוב מהיר מביא לתגובה שלישית, ומגנה עם הידיים על הראש, לספיגת רסיסים. הנפש נשארת ערנית, אבל היא יודעת שכל שינוי רק יכול להיות גרוע יותר, היא מרגישה שהיא מיצתה את יכולת ההגנה שלה ונרגעת מחיפוש אחר מיקומים אחרים ועוברת שלב ונכנסת לכוננות ספיגה ותכנון תגובות במצב של פגיעה. יש גם נפשות שהצקות אחרות מפעילים את מוחם לחשב להם פתרונות. אחד מציק לו יותר השכן המבוגר, והמוח מחשב איך לרוץ אליו ולהרגיע אותו. השני לחוץ לנצל את האירוע לשפר את מעמדו החברתי, והמוח מחשב באיזה זווית הוא יוכל לצלם את היירוט טוב יותר ולרוץ להראות לחברים.

להלן המחשה לממשק מוח-נפש להגעה לפתרון קונספטואלי שלא קשור להישרדות, וניקח דוגמה מיהודי הלומד פרשת שבוע: וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם לֵךְ לְךָ מֵאֲרָצְךָ וּמִמְּוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲרָאָךְ. נפשו של היהודי אינה רגועה, היא זוכרת מסוף פרשת נח שתרם כבר יצא עם כל משפחתו מאור כשדים. מתוך הרגל המוח שולח את הנפש לפרש"י שכותב: "והלא כבר יצא משם עם אביו ובא עד חרן. אלא כך אמר לו: התרחק עוד וצא מבית אביך". יש נפש שנרגעת וממשיכה לפסוק הבא. נפש חפרנית יותר ודקדקנית, בודקת בפסוק בפרשת נח, והנה כתוב שם: וַיֵּקֶחַ תָּרַח אֶת אַבְרָם בֶּנוֹ... וַיֵּצְאוּ אֹתָם מֵאֹר כְּשָׂדִים לְלֶכֶת אֶרֶץ כְּנָעַן, הרי שהיוזמה להגיע לארץ כנען היא בכלל של תרח, והיא משדרת למוח אי נוחות וממקדת אתו למצוא פתרון. המוח שולחת את הנפש לחפש פתרונות במפרשים, ומכוח ההרגל, יפתח האדם את פירוש הרמב"ן, יעיין בדבריו, ויירגע. יש נפש בעלת אופי חשדנית וחופרת יותר שלא תהיה רגועה מדברי הרמב"ן, ותעשה סבב בין עשרות הפירושים השונים שנאמרו, עד שנפשו תירגע בביאור של אחד המפרשים ותמשיך לפסוק הבא. גם כאן, יש גם נפש פתוחה שמורגלת לא לצעוד בנתיבים מוכרים, והיא שולחת את המוח לבחון אופציות של כתיבה לא רציפה בתורה שבכתב. כאמור, הכל מתרחש בנפש, והמוח הוא רק כלי עזר בחישובים.

היחלצותו של המוח לפתור את המצוקות של הנפש, אינה מסתיימת בכאן ועכשיו. כאשר הנפש נשארת לא רגועה, המוח מבחינתו "זוכר" שקיימת מצוקה שלא באה לפתרונה, וכאשר מגיע אליה מידע חדש, אם זה מהעלאה באוב ממאגרי הזיכרון, ואם זה בבוא לידו מידע חדש, הוא מיד שולח איתות לנפש לסגירת מעגל לרווחתו ולשלמותו. והנה דוגמה קטנה מהחיים:

ההיבט הראשוני של הדביקות הוא חיפוש הנפש אחר האמת. לא האמת של כוונת הכותב, אלא האמת המבצבצת מהמילים הכתובות תוך הפנמתם והחרטתם עמוק בנפש. החתירה הבלתי מתפשרת לאמת התורנית, נתפסת כחובה, וחווית הדבקות שלה היא בקיום החובה של לימוד התורה באופן הכי נכון וראוי.

היבט נוסף הוא ההליך הייחודי בממשק מוח-נפש הקיים אצל הלמדן האמיתי. כאמור קיימת מערכת מקבילית בין ההגדרות של מושגים כפי שהם קיימים במוח כתצורה ביוכימית ואלקטרונית, לבין חוויית הידיעה של המושגים בנפש. התצורות הראשוניות של המושגים במוח, הם גסים וכוללניים וככל שהמוח מתמקד בפרטים, אם זה בצורה אוטונומית ואם זה בדרישה של הנפש, ההגדרות הם יותר פרטניות, חדות ומדויקות. ניקח לדוגמה מושג 'כיסא'. אצל האיש המצוי המושג 'כיסא' הוא גס וכוללני המכיל כל דבר שבני אדם רגילים לשבת עליו. אצל סוחר כיסאות יש למושג 'כיסא' עשרות ווריאציות, גם מבחינה מוחית, ובמקביל, בחוויה של התפיסה בנפש. וכאשר הסוחר לדוגמה קורא טקסט המוזכר בו 'כיסא', הוא חווה משהו הרבה יותר מדויק וספציפי. הלמדן הבריסקאי, מפעיל דקות ארוכות, ולפעמים שעות ארוכות כוחות נפש אדירים במאבק חידוד ההגדרות בממשק נפש-מוח. המאבק הזה מתיש ומייגע, אבל מה מתוקה היא חווית נפש הלמדן ורגיעתו כאשר ההגדרה שעליה עמל מקבלת אישור מרמב"ם מפורש, או מדיוק חד ברש"י. חוויה זו אף שהיא אינה דתית במהותה, אבל כאשר היא נעשית מתוך אמונה וחובה דתית, היא למעשה חוויה של דבקות בה' נותן התורה.

תורת ארץ ישראל

בראשית מח ז: בְּעוֹד כְּבִרְתָּ אֶרֶץ לְבָא אֶפְרָתָה... כברת הארץ – מנחם פירש: לשון כביר, מהלך רב... ואין זה פשוטו של מקרא... ואומר אני שהוא שם מדת קרקע. לשון רבינו שלמה. והנכון מה שחשב בו ר' דוד קמחי... ופירושה שיעור מהלך ארץ מן הבקר עד לעת האוכל... **זה כתבתי תחלה, ועכשיו שזכיתי ובאתי אני לירושלם, שבח לאל הטוב והמיטיב, ראיתי בעיני שאין ממצבת רחל לבית לחם אפילו מיל, והנה הוכחש הפירוש הזה, גם דברי מנחם. אבל הוא שם מדה בארץ, כדברי רבינו שלמה.** (רמב"ן על התורה)

מִפְּנֵי חֲטָאֵינוּ גָּלִינוּ מֵאֶרֶצֵנוּ, וְנִתְרַחֲקֵנוּ מֵעַל אֲדָמָתֵנוּ. כך שמונחים הקשורים לגיאוגרפיה ולסגנון החיים העתיק בארצות התנ"ך נשכחה מאתנו וזכרם אבד לנו. כך קרה גם כאשר בתי המדרש של בבל נעתקו לספרד, אשכנז וצפון אפריקה, ניתק מהם גם החיבור לשפה ולמונחי היום יום שהיו בשימוש בבית המדרש הבבלי בזמן האמוראים. כך כותב הרמב"ם בהקדמתו ליד החזקה "שדרך עמוקה דרכו עד למאוד ועוד שהוא בלשון ארמי מעורב עם לשונות אחרות שאותה הלשון הייתה ברורה לכל בשנער בעת שחובר התלמוד, ובשאר המקומות ו[כן] בארץ שנער בימי הגאונים אין אדם מכיר אותה לשון". ה"לשון" אינו רק שפה שניתנת לתרגום, אלא שפה שלמה של מונחים מקומיים בהווי החיים הארציים והתרבותיים שהשתנו עם הזמן והמקום. כידוע, קביעת שיעור כזית נקבעה בארצות אירופה מסברא דרך השוואת מקורות מבלי לראות זית חי. מלאכת 'מפרק' הוחל על קליפת התמר מבלי לראות תמר במציאות. כלים, בתים, גגות וחצרות קבלו צורה מתוך הכרע המימרות, וסוגיות רבות נשארו בצריך עיון מהעדר ידיעה במאי עסקין.

ההתרחקות מהעולם המוחשי של המקורות התעצם עוד יותר בכך שקשירת הנפש לתורת ה' בבתי המדרש בארצות הגולה התרכז בהתבוננות פנימית של דברי התורה עצמם והשוואתם מיניה וביה.

ההוגה בתורה של ימינו, אחת נפשו בשאלתו: להבין ולהשכיל, לזכור ולהפנים את דברי התורה עצמם היוצאים מפי כתבם של חכמינו באופן המופשט ביותר, כל חיבור הנצרך למילי דעלמא נעשית בלית ברירה וכמי שקפאו שד. לא רק את מילי דעלמא הפקיעו מבית המדרש אלא אף המעבר מההלכה לעולם המעשה לאסור ולהתיר התיר הר"ן לפסוק בבית המרחץ וללא ברכת התורה "כי אינו אומר עיקר טעמו של דבר" כי לימוד התורה הוא העיון במקורות וההתבוננות בהם, לא תוצאותיהם המעשיות.

היכול נוכל לה?

שמואל א י"ד: (ד) וַבֵּין הַמַּעְבְּרוֹת אֲשֶׁר בִּקֵּשׁ יוֹנָתָן לַעֲבֹר עַל מִצֵּב פְּלִשְׁתִּים שֶׁן הִסְלַע מִהַעֲבֹר מִזֶּה וְשֶׁן הִסְלַע מִהַעֲבֹר מִזֶּה וְשֵׁם הָאֶחָד בּוֹצֵץ וְשֵׁם הָאֶחָד סִנְהָ. (ה) הַשֵּׁן הָאֶחָד מִצִּוּק מִצָּפוֹן מִן הַמִּכְמֶשׁ וְהָאֶחָד מִנֶּגֶב מִן הַגֶּבַע... (יג) וַיַּעַל יוֹנָתָן עַל יָדָיו וַעַל רַגְלָיו וְנָשָׂא כָלִיו אַחֲרָיו וַיַּפְּלוּ לִפְנֵי יוֹנָתָן וְנָשָׂא כָלִיו מִמוֹתָת אַחֲרָיו. (יד) וַתְּהִי הַמִּכָּה הָרִאשׁוֹנָה אֲשֶׁר הִכָּה יוֹנָתָן וְנָשָׂא כָלִיו פְּעֻשָּׁרִים אִישׁ כְּבַחְצִי מַעֲנָה צָמֵד שָׂדֶה.

זוהי דוגמה קטנה של תמונה מוחשית הנותנת את ההסבר הפשוט והאמיתי לפסוק, שמיודענו רבי יהודה לנדי היה נותן כאשר היו עוברים בדרך לבית שמש, במקום המלחמה שבין יהונתן בן שאול לבין הפלישתים. קיימים כהנה מאות רבות של מילים, משפטים, פתגמים, מאמרים, שמתפרשים בפשטות ובישרות בהתאם למציאות הריאלית המוכרת לנו היום בארצנו הקדושה.

חקר קדמוניות הטבע והריאליה של המקרא וספרות חז"ל מפותח למדי בציבוריים שחונכו על ברכי חיבת הארץ מתוך תפיסה תאולוגית שקיומנו כיום בארצנו אתחלתא דגאולה היא, אכ"ר. יוזכרו לשבח הני תרי צנתרי דדהבא; הרב ד"ר משה רענן, ופרופ' זהר עמר הלוי, על מאות מאמריהם ומחקריהם להחיות את העבר הקדום ולהגיש אותו ללומדי התורה. האם המחקר יתפשט גם לציבור הליטאי והחסיד? השימוש בממצא המוחשי מוציא לפעמים את הלומד מתוך כותלי בית המדרש ועליו לכתת את רגליו לאתרים ארכיאולוגיים, לעיין בספרי אנציקלופדיות, לנבור במרתפי מוזיאונים, לבחון מחקרי חוקרים, ללמוד להכיר שפות קדומות, לברור אוכל מדעי מתוך פסולת השערתי. להישגים אמיתיים נדרש אנשים עם כישרון מתאים והתמסרות גדולה ובמגזר החרדי אנשים מסוג זה הם או עמלי תורה עצמאים בדרך המסורתית, או שהולכים למשרה תורנית, רבנות ודיינות או שמתנוונים.

האם נוכל לראות הטמעה של שימוש בממצא המוחשי בלימוד המסורתי של בית המדרש בישיבות ובכוללים? התשובה היא כנראה שלילית בעיקרה. ראשית, אין לנו מסורת רחבה ורציפה לשימוש במצאים מוחשיים ככלי להבנת דברי התורה, ובעיקר כי מספיק סבלנו מרעיונות מהפכניים ומהרצון להשתפר ולהתדייק, ומניסיונו למדנו לא להסתכן בחידושים על אף הברק שלהם, וטוב שכך. שינויים מתרחשים בהדרגה ובדרך כלל מלמטה למעלה לטוב ולמוטב. בנוסף לכך, השימוש בממצא מוחשי, נושא אופי ריאלי והוא עומד בניגוד המוחלט לאופי הלימוד בישיבות ובכוללים המבוסס על חשיבה מופשטת גבוהה מהקרקע יותר משלשה טפחים ומדידה ריאלית אינה משתלב בהם. זאת ועוד, אופי המופשט והעדר הריאליות והמוחשיות של עולם התורה מאפשר לכל אחד ואחד לפי

עומק הבנתו ורוחב בינתו לסבור סברות ולחדש חידושים שאינם צריכים לעבור את מבחן הביקורת העובדתית וזה מה שמאפשר חיבורים אישיים של "תורה דיליה" בבית המדרש ואין לוותר על כך.